

Урок 4.

Державний лад. Форми держави

Влада над вільними людьми більш прекрасна
і більше відповідає доброчесності,
ніж панування над рабами.
Аристотель

Очікувані результати

Після цього уроку ви зможете:

- пояснювати та застосовувати поняття: форма держави, державний лад;
- характеризувати форми правління, види політичного режиму, види територіального устрою;
- наводити приклади держав за їх формою, територіальним устроєм, політичним режимом;
- описувати елементи державного ладу, ознаки правової держави;
- висловлювати судження щодо ролі держави в житті людини та суспільства.



Як ви розумієте епіграф до уроку?

1. Державний лад.

Кожна держава світу має свої особливості: по-різному організовані відносини між центром і регіонами, по-різному формуються органи державної влади. Ці відмінності обумовлюються історією держави, її населенням, розміром, розташуванням, економічним розвитком тощо. Для характеристики найбільш ключових особливостей організації держави використовується поняття державного ладу.



Державний лад – система основних політико-правових, економічних, соціальних відносин, які закріплюються державно-правовими нормами і визначають особливості організації держави.

До основ державного ладу юридична наука відносить основні принципи організації і діяльності держави. Ідеться насамперед про повноваження глави держави, органів законодавчої, виконавчої та судової влади, правоохоронних та інших передбачених Основним Законом органів, які здійснюють головні функції держави.

Значною мірою державний лад залежить від форми державного правління і політичного режиму. Вони безпосередньо впливають на рівень демократичності суспільного життя і правової системи, повноту законодавчого закріплення прав і свобод людини й громадянина, ефективність механізму їх забезпечення й захисту.

Отже, характеризуючи державний лад, доцільно виділити три елементи:

- державне правління;
- державний устрій;
- політичний режим.

У такому контексті державний лад часто визначають як форму держави.

2. Форми держави: форми правління

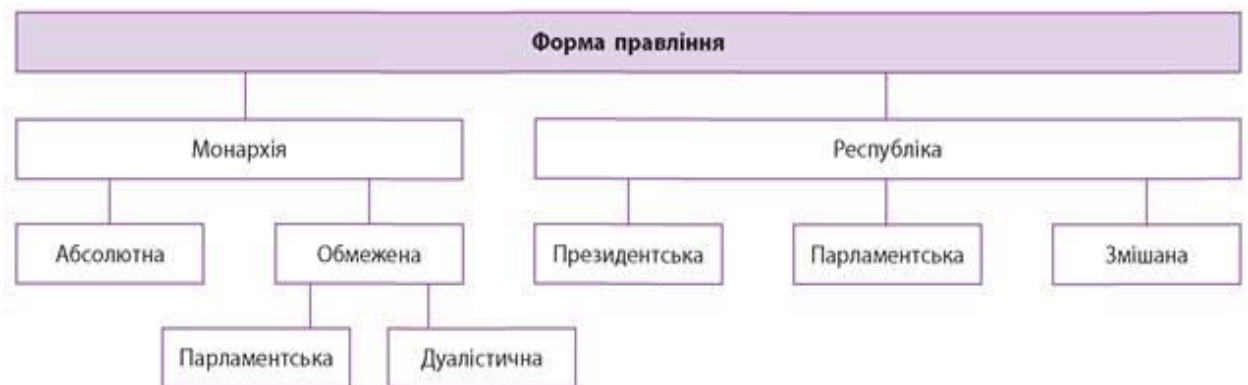


Форма держави – порядок організації і функціонування державної влади в країні, який визначається формою правління, територіального устрою та політичного режиму.



Форма правління — це організація верховної державної влади, яка передбачає порядок її утворення та діяльності, а також взаємозв'язок із населенням країни.

За формою правління держави поділяють на монархії та республіки. Різноманіття форм правління представлене у схемі.



Монархія – це форма правління, що передбачає здійснення верховної влади в країні повністю або частково однією особою, яка належить до правлячої династії (фараон, цар, король, імператор тощо). Монархії поділяються на дві групи: абсолютні та обмежені.



Абсолютна монархія – це історичний тип монархії, за якої влада монарха ніким і нічим не обмежена. Вона характеризується відсутністю представницьких органів, правом монарха видавати закони та призначати чиновників (класичними прикладами таких держав є Російська імперія за часів Петра I або Французька монархія за часів Людовіка XIV).



Обмежена монархія – різновид монархії, за якої влада монарха обмежується компетенцією інших державних органів. Серед обмежених монархій розрізняють парламентську та дуалістичну.



Парламентська монархія передбачає певний розподіл повноважень між монархом та парламентом (Велика Британія, Данія, Швеція, Японія).



Дуалістична монархія характеризується особливим процесом призначення та контролювання уряду. Вона передбачає двопалатний парламент, нижня палата якого обирається населенням, а верхня — призначається монархом; уряд призначається ним самостійно або через прем'єр-міністра. Прем'єр-міністра, у свою чергу, призначає монарх; глава держави має право вето щодо актів парламенту (країни Африки та Близького Сходу).



Республіка – це форма правління, яка передбачає здійснення верховної влади в державі колегіальним виборним органом. Історично виокремлюють аристократичну республіку, де право брати участь у виборах мають лише вищі верстви населення, і демократичну республіку, у якій право обирати вищі органи влади належить усьому населенню країни, що досягло певного віку і не обмежене законом чи судом у можливості реалізувати виборче право.

У сучасному світі розрізняють *три типи республік*.



1) *Президентська республіка* – президент обирається всенародно або за особливою процедурою; президент є главою уряду і здійснює виконавчу владу; законодавча влада належить представницькому органу — парламенту. Президент призначає уряд, що несе перед ним політичну відповідальність; він може застосовувати право вето щодо актів парламенту; за певних обставин може розпустити парламент. Парламент наділений правом ініціювати процес усунення президента від влади в разі порушення ним конституції або вчинення злочину (США, Аргентина, Мексика).



2) *Парламентська республіка* – характеризується верховенством влади парламенту; підзвітністю йому уряду; наявністю посади прем'єр-міністра, якого призначає парламент; обов'язком президента діяти лише за згодою уряду. Президент обирається парламентом; уряд формується з представників партій, що здобули більшість у парламенті; уряд підзвітний парламенту; парламент може висловити уряду недовіру, що тягне за собою його відставку (Фінляндія, Індія, Туреччина, Італія, Австрія).



3) *Змішана форма правління* (напівпрезидентська, президентсько-парламентська або парламентсько-президентська) – різновид форми правління, у якій поєднуються ознаки різних форм. Уряд затверджується парламентом за пропозицією президента; він підзвітний президенту та підконтрольний парламенту; президент підписує та оприлюднює закони, що приймаються парламентом (Україна, Франція).

3. *Форми держави: форми політичного режиму*



Другою важливою характеристикою держави є форма **політичного режиму**, тобто сукупність засобів, прийомів і способів реалізації державної влади, форма взаємодії державно-владних структур та населення.

Політичний режим у державі визначається тим, наскільки до формування влади долучається народ, як ураховується суспільна думка під час прийняття владних рішень, яку роль відіграє ідеологія в житті суспільства. Політичний режим є показовим і з огляду на обсяг прав та свобод громадян, становище засобів масової інформації, роль політичних партій тощо.

З урахуванням наведених характеристик розрізняють демократичний та недемократичний режими. Недемократичний режим поділяється на тоталітарний та авторитарний.

Форми політичного режиму

Демократичні	Недемократичні	
	<i>Авторитарні</i>	<i>Тоталітарні</i>
• наявність гарантій прав і свобод людини • наявність свобод в економічній сфері • плюралізм у політичній, ідеологічній, духовній сферах • правовий характер діяльності державного апарату	• концентрація державної влади в руках правлячої верхівки • можливість незначного розмежування в політичній та Ідеологічній сферах • відсутність гарантій прав і свобод людини	• зосередження державної влади в руках правлячої верхівки • наявність тотального контролю за суспільним та особистим життям • відсутність можливості висловлення та реалізації населенням своїх інтересів

4. *Форми держави: форми територіального устрою*

Третьою важливою характеристикою держави є форма територіального устрою.

За формою територіального устрою держави поділяють на *прості* й *складні*. Вибір конкретної форми територіального устрою залежить від багатьох чинників: соціально-економічних, географічних, історичних, національних, площі території тощо.



Територіальний устрій – це спосіб поділу держави на певні складові частини з метою найкращого управління суспільством. Територіальний устрій визначає правове становище складових частин держави (республік, штатів, провінцій, земель, кантонів тощо) і порядок взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади.

Більшість держав у сучасному світі — і однаціональних, і багатонаціональних, як республік, так і монархій, — є унітарними. Унітарними державами, наприклад, є Франція, Японія, Єгипет, Україна.

До складних держав належать федерація, конфедерація, імперія.



Федерація – форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність. Складові частини федерації — це своєрідні державоподібні утворення, які називають суб'єктами федерації, а територія федерації складається з територій її суб'єктів.



Конфедерація – політичний союз, кожний член якого зберігає незалежність. Держава-конфедерація має власні органи державної влади та управління, але водночас створює спеціальні органи для координації діяльності в певних, чітко визначених сферах (насамперед військовій, рідше

зовнішньополітичній, економічній та інших сферах). Члени конфедерації зберігають свій державний суверенітет, незалежну систему органів влади, своє законодавство і передають в компетенцію Союзу лише рішення обмеженої кількості питань — найчастіше в області оборони, зовнішньої політики. Рішення щодо загальних для союзних держав питань не обов'язково діють на території кожної, що входить в конфедерацію.

Отже, держави неоднакові за внутрішньою будовою, зокрема, вони різняться між собою порядком організації та взаємодії вищих органів державної влади, тобто за формою державного правління. Існують дві основні форми державного правління — монархія і республіка.

Після опрацювання теоретичного матеріалу дайте відповіді на питання для самоконтролю.



Питання для самоконтролю

1. Поясніть терміни «форма правління», «монархія», «республіка», «політичний устрій».
2. Порівняйте поняття, визначивши в них спільне та відмінне:

Поняття	Спільне	Відмінне
<i>Президентська республіка</i>		
<i>Парламентська республіка</i>		

3. Почитайте уривок із твору Лесі Українки «Державний лад», виберіть із нього поняття, пов'язані з темою уроку, та поясніть їх.

«Політика – то слово грецьке, і значить воно горожанство, бо колись було, та й тепер воно здебільшого так є, що в городах склалися закони, а села мусили тільки слухати їх, отож усякий заведений по закону лад між людьми через те звуть горожанським ладом або політичним строєм, хоч воно було б краще назвати громадським або державним ладом, бо не в тім сила, чи в городді, чи в селі видумано його перше, а в тім, що він вкоренився у великій громаді людей, що він стався законом для цілої держави».

Після опрацювання теоретичного матеріалу та відповідей на питання для самоконтролю відпочиньте, виконавши вправи з **фізкультхвилинки (руханки)**. Перевірте, чи все вам зрозуміло з даної теми уроку, переглянувши **презентацію** до заняття. За бажанням, для отримання додаткової інформації, перегляньте **відеоурок**.